

L'ART
GÒTIC
A CATALUNYA

ESCULTURA

I

La configuració
de l'estil

Enciclopèdia Catalana

Barcelona, 2007

Presentació

MARIA ROSA MANOTE I CLIVILLES
MARIA ROSA TERÉS I TOMÀS

Coordinadores del volum

L'escultura ha estat de sempre una de les grans oblidades, sobretot quan ha calgut competir amb l'arquitectura, considerada la gran aportació de l'art gòtic català, o la pintura, en un primer moment més coneguda i valorada. Això ha fet que siguin molt més nombrosos els estudis sobre aquests àmbits i que siguin ben poques les obres de caràcter general o de síntesi que s'han escrit sobre escultura. Altrament, no podem oblidar que moltes peces d'escultura, com ara sepulcres o retaules, encara es troben *in situ*, a cops en llocs d'accés complicat. Durant els darrers anys, però, cal reconèixer que ha estat molt important la tasca d'aproximar l'escultura al públic a través d'exposicions, la major part de les vegades acompanyades del corresponent catàleg (*Thesaurus, Millenium, Pulchra, Catalunya medieval*, etc).

Tanmateix, el volum que ara presentem –que el seguirà un de dedicat a l'escultura del segle XV– no té paral·lels dins la historiografia de l'art català. No existeixen obres de síntesi dedicades exclusivament a l'escultura gòtica catalana. En efecte, el tema s'havia abordat d'una manera més general, compartint protagonisme amb altres àmbits geogràfics –el volum dedicat a l'escultura gòtica d'Agustí Duran i Sanpere i Joan Ainaud de Lasarte, dins de la col·lecció *Ars Hispaniae* (1956)–, amb altres períodes històrics –*L'escultura antiga i medieval*, de Maria Rosa Terés, dins la col·lecció “Art de Catalunya” (1997)–, o bé amb altres llenguatges artístics –el volum primer de *L'art català*, dirigit per Joaquim Folch i Torres (1957), i *L'art gòtic, s. XIV-XV a Història de l'art català*, de Núria de Dalmasas i Antoni José-Pitarch (1984)–. Per això estem convençuts de la necessitat d'aquesta obra i de la seva oportunitat.

L'obra que el lector té a la mà no hauria estat possible sense un inestimable precedent, llunyà en el temps, però encara molt actual en les seves aportacions. Ens referim a la figura i l'obra de l'historiador Agustí Duran i Sanpere, que, durant els anys immediatament anteriors a la Guerra Civil i també després, va fer una tasca de recollida de dades, d'interpretació arxivística i de recuperació d'obres realment excepcional. Els anys 1932 i 1934 va publicar els dos volums del seu estudi,

avui dia esdevingut clàssic, *Els retaules de pedra*. Amb ell es donava a conèixer no únicament aquesta producció riquíssima i excepcional de l'escultura catalana, sense paral·lels en altres àmbits europeus, sinó que també s'encetava un discurs coherent, ordenat i extraordinàriament ben travat, sobre la història de l'escultura gòtica a Catalunya. Es donaven a conèixer moltes obres fins aleshores amagades o oblidades, s'obrien interrogants i es donaven els noms dels escultors més destacats. Des d'aleshores ençà, el camí recorregut ha estat llarg i no exempt d'entrebancs, però ara com ara, gràcies també naturalment a la feina realitzada per molts altres investigadors al llarg del segle XX, l'escultura gòtica catalana es coneix molt millor.

Fins a la fi del segle XIII, l'escultura catalana s'havia mantingut en l'anonimat més absolut. El panorama canvià substancialment en arribar la catorzena centúria. Això s'explica en primer lloc per un coneixement i conservació molt superior del material d'arxiu (sobretot contractes i pagaments), però també per una nova actitud molt més positiva envers l'artista artesà. La documentació conservada i algun cop, si bé esporàdicament, la signatura de les obres, han permès conèixer el nom de molts d'aquests escultors i valorar-ne els encàrrecs més prestigiosos. Aquest plantejament no hauria estat possible sense l'ingent treball arxivístic de persones de prestigi com Josep Puiggarí, Antoni Rubió i Lluch o Josep Maria Madurell i Marimon, entre d'altres, gràcies als quals ja fa temps que es donaren a conèixer el nom de nombrosos escultors i les obres més importants que els foren encomanades.

A diferència de la col·lecció *Catalunya romànica*, que es proposava incloure totes aquelles obres que totalment o parcialment es trobaven agrupades sota la designació de Romànic, amb una pretensió d'exhaustivitat digna dels millors elogis, el plantejament d'aquest primer volum dedicat a l'escultura gòtica vol ser diferent. En cap moment s'ha pretès incloure-ho tot, sinó que s'ha volgut organitzar el conjunt dels estudis que l'integren en un discurs coherent on es tenen en compte els moviments més importants, les obres que millor els representen i els protagonistes més acreditats, per tal de conduir l'espectador pel que va ser un dels moviments de creativitat artística més apassionants i alhora més desconeguts de l'art català. És per això que hem dividit el volum en grans apartats, cadascun dels quals es caracteritza per la seva situació dins d'un discurs cronològic, però també sota unes coordenades ben definides de tendències estilístiques, mestres destacats o obres paradigmàtiques.

Durant el segle XIV es donà un gran impuls a l'obra de les catedrals de Lleida i Tarragona, començades a la centúria anterior. La decoració escultòrica d'aquests edificis, tant a l'interior com a l'exterior, es dugué a terme aleshores i és per això que també hem cregut necessari atorgar-li un apartat específic, més encara quan sabem que una part important es manté en l'anonimat i no es tracta en altres capítols.

Per a dur a terme el nostre propòsit: donar a conèixer l'escultura gòtica catalana, en el seu conjunt i de la manera més actualitzada possible, hem comptat amb la col·laboració dels millors especialistes, encarregats de la major part d'estudis monogràfics, dedicats als escultors o a un determinat grup d'obres amb afinitats estilístiques prou reconegudes. La majoria són estudis de síntesi, on, quan és possible, es recullen noves propostes, algunes de les quals cal considerar inèdites. Per a nosaltres ha estat prioritari el poder compaginar la claredat d'exposició amb el rigor científic.

Hem considerat molt convenients les introduccions als grans apartats. En elles hem volgut fer esment de la situació historicoambiental, que sovint acompanya o fins i tot modifica el fet artístic, però també hi hem tractat qüestions com ara l'escultura lligada als ordes conventuals o fenòmens de coherències artístiques que no encaixen pròpiament dins del catàleg dels artistes coneguts ni tampoc dins d'un determinat període cronològic. Seria el cas de les obres tradicionalment lligades al taller de Rieux.

Altrament, calia destacar el paper de la monarquia catalanoaragonesa en tots els afers artístics. En aquest sentit, estem convençuts que la figura de Pere el Cerimoniós, promotor entre altres obres fonamentals del panteó reial de Poblet, ha de tenir un protagonisme especial, atès que s'envoltà dels millors artistes, exercint una labor de mecenatge excepcional per a l'època. La seva implicació tan directa en el desenvolupament de les obres que va promoure i la sensibilitat estètica que manifestà davant de moltes situacions el fan, si més no en aquest àmbit, mereixedor dels millors elogis. En el cas concret del panteó reial de Poblet, considerada l'empresa artística de la seva vida, en el present volum s'ha avançat fins a concloure la totalitat de la història constructiva del conjunt, incloent-hi les tombes del segle XV, que, tanmateix, seran analitzades des del punt de vista artístic en el volum segon.

Hom acostuma a començar el discurs sobre l'escultura gòtica catalana amb l'obra del mestre Bartomeu i encara avui dia constitueix un referent imprescindible. Tanmateix, hem volgut incorporar també tot allò que existí en una anterioritat immediata, en el ben entès que les creacions que corresponen al segle XIII, fins i tot aquelles que indiscutiblement i unànimement són considerades romàniques, ens poden ajudar a conèixer i interpretar millor el punt de partida del nou estil.

La influència francesa i la italiana han guiat el nostre discurs des del començament i ens han portat a organitzar el primer gran apartat del llibre sota aquesta premissa. Durant el segle XIV la Corona d'Aragó, d'una manera molt especial el Principat, practicà una política d'aproximació i alguna vegada d'enfrontaments amb els territoris que tenia més a prop, França i Itàlia. Les cir-

cumstàncies polítiques de cadascun d'ells eren diferents i obligaren també a relacions diverses, però el cert és que l'escultura gòtica catalana no hauria pogut assolir les cotes de qualitat i progrés que li han estat reconegudes sense la implicació d'aquells dos mons, aleshores en plena efervescència creativa. Així mateix, la cort papal d'Avinyó, geogràficament tan propera, fou un nucli cultural, a més de religiós, al qual Catalunya estigué especialment lligada.

Els escultors que desenvoluparen la seva activitat durant la segona meitat del segle XIV foren capaços d'assimilar les tendències foranes i incorporar-les a la manera de fer autòctona fins a atènyer el que es pot considerar un estil genuïnament català. Noms com els de Jaume Cascalls, Bartomeu de Rubió, Pere Moragues o Jordi de Déu, constitueixen una prova ben palesa de tot aquest procés.

Altrament, hem volgut destacar en els desplegable del volum dues tipologies que els escultors catalans abordaren de manera recurrent: els sepulcres monumentals i els retaules de pedra o d'alabastre. Aquestes dues modalitats escultòriques, amb tot el seu ampli ventall de possibilitats creatives, ens apropen a la manera de fer més personal dels nostres artistes, però també ens permeten copsar amb claredat els canvis i el mateix procés evolutiu al llarg de la catorzena centúria, fins a l'arribada del gòtic internacional. El grup escultòric de la Mare de Déu amb el Nen, una de les imatges de devoció més populars de l'època, només s'estudia puntualment en aquest primer volum, perquè serà tractat d'una manera més extensa en el segon.

Alguns textos satèl·lit, com el dedicat a una producció ben excepcional, els sepulcres de guix, i el que ens explica un dels actes fúnebres més original i més representat a les arts plàstiques, la cerimònia de córrer les armes, ajuden a completar el discurs general. També ens ha semblat oportú destacar en un text complementari el paper dels iveris en el desenvolupament i la transmissió d'alguns aspectes iconogràfics i compositius de la gran escultura.

S'afegeix un suport gràfic que pretén ser variat i aclaridor, amb mapes, dibuixos i esquemes. Finalment, volem destacar també la importància del material fotogràfic, amb imatges inèdites i amb una gran riquesa de detalls, que de segur constituirà una de les grans sorpreses amb què es trobarà el lector.

Clau de volta de la capella de l'Epifania de la Seu Vella de Lleida, erigida el 1389.
[Enciclopèdia Catalana - G.Serra]

L'ART
GÒTIC
A CATALUNYA

ESCULTURA II

De la plenitud
a les darreres influències
foranes

Enciclopèdia Catalana

Barcelona, 2007

Presentació

MARIA ROSA MANOTE I CLIVILLES

MARIA ROSA TERÉS I TOMÀS

Coordinadores del volum

El llibre que ara presentem està dedicat a l'escultura gòtica del segle XV. Completa, doncs, l'estudi de l'escultura catalana de la baixa edat mitjana que s'havia iniciat en el volum publicat anteriorment amb el títol *Escultura I. La configuració de l'estil*, sobre la catorzena centúria.

Els treballs de diferents investigadors que ja van ser esmentats en la presentació del volum *Escultura I* com a base inestimable són, novament, referents ineludibles del conjunt d'estudis del present llibre. En el pla artístic, cal destacar *Els retaules de pedra*, d'Agustí Duran Sanpere, sobretot el volum 2, aparegut el 1934 i dedicat als retaules del segle XV. A l'entorn d'aquestes creacions artístiques tan representatives de l'art gòtic del país, es va presentar en aquella obra, per primer cop, una acurada sistematització dels coneixements que es tenien aleshores sobre els escultors de més pes i de més vàlua en el panorama artístic de les nostres contrades. En el pla documental, cal fer esment novament de les aportacions de Josep Puiggarí, Antoni Rubió i Lluch i Josep Maria Madurell i Marimon, entre molts d'altres.

Les novetats i troballes aparegudes recentment, tant en revistes especialitzades com en els catàlegs dels nostres museus i en els estudis que s'han generat a propòsit d'algunes importants exposicions sobre l'art i la història de la baixa edat mitjana, s'han pogut incorporar per fi en una obra general i de síntesi com és aquesta, amb un tractament, però, específic i ampli de la matèria, en què s'ha donat prioritat a un discurs coherent, equilibrat i actualitzat, que s'ha dut a terme per reconeguts especialistes en escultura gòtica.

De la mateixa manera que en el volum anterior es van dedicar a les catedrals de Lleida i Tarragona sengles estudis, atenent la significació de la seva escultura decorativa durant el segle XIV, en el volum present s'ha atorgat una atenció especial a les catedrals de Barcelona, Girona i Tortosa. Som ben conscients que en tots els casos l'escultura ornamental d'aquests edificis singulars depassa els límits cronològics de cadascun dels volums. Tanmateix, hem cregut convenient posar l'accent en determinats moments artístics per damunt d'altres, amb el mateix plantejament que presideix tota l'obra. En definitiva, s'ha renunciat expressament a qualsevol pretensió d'exhaustivitat per tal d'afavorir un discurs entenedor que posés en relleu els moments i les obres més singulars, com també els seus autors.

Amb relació a la Seu Vella de Lleida, cal fer esment aquí de la presentació conjunta i successiva de quatre dels seus mestres –Guillem Solivella, Rotllí Gautier, Jordi Safont i Bertran de la Borda–, que van intervenir en la decoració de la porta dels Apòstols. El seu treball en l'ornamentació de l'emblemàtica portalada lleidatana pren així un caràcter d'unitat en funció del projecte comú, a banda d'altres treballs dels mateixos escultors i a desgrat que l'activitat de Solivella recau sobretot en el segle XIV i només depassa el límit del segle XV en uns pocs anys.

Es dedica també un capítol inicial al tema de la Devotio Moderna, a les circumstàncies de com i on sorgeix i de quina manera aquesta nova sensibilitat religiosa es troba en el rerefons de moltes creacions artístiques quatrecentistes.

Així mateix, s'inclou un apartat específic a l'estudi d'un tema artístic de la màxima importància al llarg de l'edat mitjana: el de les representacions de la Mare de Déu i el Nen, tant des del vessant formal com iconogràfic. El mateix es fa amb relació a un altre tema d'interès: els grups del Sant Sepulcre, d'innegable fortuna en aquesta època.

La política d'expansió de la corona catalanoaragonesa per la Mediterrània, amb l'alta empresa de la conquesta de Nàpols per Alfons el Magnànim com a moment culminant, i el treball dels nostres artistes en terres d'Itàlia han motivat la inclusió d'uns capítols referents a l'activitat artística a Sicília, Sardenya i Nàpols, amb els necessaris esments a la situació d'aquests territoris al segle XIV.

A més a més de totes les particularitats mencionades fins ara, l'estructura del llibre s'ha configurat bàsicament a partir dels dos subestils que caracteritzen l'art gòtic del segle XV: el corrent internacional i l'art d'influència septentrional –flamenca i germànica–. Cal portar l'atenció del lector a la importància que s'ha concedit al capítol "L'escultura gòtica al voltant del 1500", de J. Yeguas, juntament amb els estudis que M. Jardí dedica als mestres entalladors d'origen nòrdic actius a Catalunya. Sens dubte el seu interès és, probablement, més històric que artístic, perquè moltes obres d'aquests artífexs o bé no es conserven o bé tenen una categoria discutible. Tanmateix, és la producció que llavors es donava majoritàriament al país i cal subratllar que és el primer cop que es dibuixa amb precisió el perfil professional i personal de tot un seguit d'autors, molts dels quals eren pràcticament desconeguts fins ara.

El volum conté també nombrosos quadres: la iconografia del cor de la catedral de Barcelona i del sostre del palau Dalmaes, els llistats d'obres dels principals autors, la reconstrucció de la trona de la Seu Vella de Lleida, entre d'altres, els quals aporten rellevant informació complementària. També s'edita una notable selecció de documents de l'època, transcrits o traduïts.

Els desplegable presenten dos temes transversals en tot el volum: la talla de fusta i la decoració escultòrica en edificis civils. Un esplèndid suport gràfic completa i enriqueix aquest volum que tanca l'estudi de l'escultura gòtica catalana.

Ménsula del fris d'arcuacions cegues que decora la façana del carrer del Bisbe de la casa o palau de la Generalitat, a Barcelona (1416-18).

(©Enciclopèdia Catalana - T.Duran)